

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 12/4 2023 s. 1592-1601, TÜRKİYE

Araştırma Makalesi

KARŞILAŞTIRMALI OLARAK KIRGIZ TÜRKÇESİNDEKİ HAFTA GÜN İSİMLERİ

Negizbek SHABDANALİEV*

Geliş Tarihi: 9 Ekim 2023

Kabul Tarihi: 13 Kasım 2023

Öz

Bu makalede Kırgız Türkçesinde kullanılmakta olan hafta gün isimleri ele alınmıştır. Kırgız Türkçesine Farsçadan ve Arapçadan girip daha çok resmîyette kullanılan hafta gün isimlerinin yanında konuşma dilinde kullanılan ve sıra sayı sıfatları ile *kün* "gün" kelimesinin birleşiminden yapılan öz isimlerin de oldukça yaygın olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Farsçadan giren hafta gün isimlerindeki sayılar ile Kırgız Türkçesi konuşma dilinde kullanılan öz Türkçe hafta gün isimlerindeki sayılar arasında bir uyumsuzluğun olduğu gösterilmiş ve sebepleri açıklanmaya çalışılmıştır. Haftanın başlangıcını belirlemede önemli yeri olan hafta içi tatil günlerinin isimlerinin üzerinde de özellikle durulmuştur. Bunun yanında hafta sisteminin, yani bugünlerde bütün dünyada resmî olarak kullanılmakta olan yedi günlük döngünün ortaya çıkışının sebeplerine, ayrıca diğer döngülerin, mesela, beş günlük, sekiz günlük, on günlük vs. haftaların içinden işte yedi günlük haftanın daha çok yaygın olmasının sebeplerine de değinilmiştir. Tüm bu meseleleri farklı açılardan ele alabilmek amacıyla değişik kültürlerdeki hafta kavramı, hafta gün isimleri, hafta içindeki tatil günleri üzerinde de ayrıca durulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Hafta, şanbe/şambe, Kırgız Türkçesi, Farsça, İngilizce, Rusça.

NAMES OF THE DAYS OF THE WEEK IN THE KYRGYZ LANGUAGE IN A COMPARATIVE PERSPECTIVE

Abstract

This article discusses the names of the days of the week used in Kyrgyz language. Week-day names borrowed from Persian and Arabic are used more formally. In colloquial speech week-day names made from the combination of ordinal adjectives and the word *kün* "day" are very common. In this paper it has been shown that there is a discrepancy between the ordinal adjectives in the week-day names borrowed from Persian and the ordinal adjectives in the native Kyrgyz week-day names used in spoken Kyrgyz language. And the reasons of this case have been tried to be explained. Attention was also paid to the names of weekend holidays, which have an important place in determining the beginning of the week. The seven-day cycle is officially used all over the world these days. The reasons why the seven-day week is more common among other weeks (five-day, eight-day or ten-day weeks) are also mentioned. In order to research all these issues from different perspectives, the concept of week, the names of the weekdays, and the weekend holidays in different cultures are also emphasized.

Keywords: Week, shamba (şanbe/şambe), Kyrgyz, Persian, English, Russian.

* Öğr. Gör. Dr.; Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, negizbek.sabdanaliev@manas.edu.kg.

Giriş

Hafta gün isimleri, her dilin en yaygın kullanılan kelimeleri arasında yer alır. Bunları günlük hayatta kullanırken bunların anlamları ve menşesi hakkında pek düşünmeyiz. Mesela, Kırgız Türkçesindeki *düyşömbü* kelimesi nereden geliyor? Anlamı nedir? Bu tür sorulara cevap ararken yeni sorular da ortaya çıkar. Örneğin, *Düyşömbü* kelimesi Farsçadan girmiştir ve Farsçada *doşambe* diye kullanılır ve “ikinci gün” anlamına gelir: *do* “iki” + *şambe* “gün”. Fakat Kırgız Türkçesinde faaliyet yürüten kitle iletişim araçlarında (radyo, televizyon, gazete, dergi vb.); yasa, kitap, belge gibi başka basılı kaynaklarda, başka bir deyişle resmîlik taşıyan durumlarda kullanılan *düyşömbü* sözcüğünün konuşma dilindeki karşılığı *birinci gün*’dür. Farsçada “ikinci gün” anlamını veren ve Kırgız Türkçesine ses değişimine uğrayarak giren *düyşömbü* kelimesi neden bugünkü halk anlayışındaki birinci güne denk geliyor?

Bu tür sorulara cevap ararken diğer dillerdeki hafta gün isimlerinin ortaya çıkışını da araştırmak maksada uygundur.

Kırgız Türkçesindeki hafta gün isimlerinin içinden sadece bir tanesi – bugünlerde dünyaca kullanılmakta olan hafta sistemine göre beşinci sırada yer alan gün için kullanılan *Cuma* kelimesi Arapçadandır, diğer altı tanesi Farsçadan girmiştir. Cuma gününe Arapçada *الجمعة* (el-Cumatu) denir ve جمع “toplama, toplantı” kelimesinden ileri gelir (Adlan, 2014, s. 796, 853). Diğerleri ise Farsçadan girmiş ve sayı ismi ile *şambe* kelimesinden yapılmış bileşik kelimelerdir. Farsçadan girerken bu kelimeler Kırgız dilinin ses uyumuna uyarak değişikliğe uğramıştır. Daha eskiden Farsça hafta gün isimleri dilimize girmeden önce Türk halklarında bunların içinde Kırgızlarda hafta kavramının olup olmadığına göre bugün elimizde herhangi bir kaynak yoktur. Bu kavramın Türkçeye İslamiyet ile birlikte Farsça üzerinden girdiğini Osman Fikri Sertkaya (2021) da kendi makalesinde belirtir (s. 10).

Düyşömbü kelimesi Farsçada *doşambe* diye kullanılır. Farsçada bu kelime *دوشنبه* (doşambe) diye yazıldığı hâlde konuşmada *doşambe* diye telaffuz edilir. G. A. Voskanyan da kendi sözlüğünde bu sözcüğü Arap harfleriyle *doşambe* diye yazar fakat transkripsiyonunu *doşambe* diye verir (Voskanyan, 2005, s. 477). *şambe* diye yazılan kelimedeki **n** sesinin **m**’ye dönüşmesi kalan günlerin isimlerinde de görülür. **n>m** değişikliği Kırgız Türkçesinin orthoepisine (telaffuz kurallarına) göre diğer kelimelerde de rastlar. Mesela, *Sagımbay* > *Sagımbay*, *tanba* > *tamba*, *tümbü* > *tümbü* vs. Buna kelimenin içindeki dudaksız **b** sesinin yer alması sebeptir. Bu ses dişsel **n** sesini de dudaksılaştırır. Neticede o ses **m** diye telaffuz edilir. *Düyşömbü* kelimesinin anlamını tahlil edecek olursak bu kelime, morfolojik bakımdan iki kelimedenden ibarettir: *do* “iki” ve *şambe* “gün” (Voskanyan, 2005, s. 689). *şambe/şambe* kelimesi Farsçaya İbraniceden (eski Yahudice) girmiş sayılır (<https://www.vajehyab.com/?q=شنبه>). Osman Fikri Sertkaya (2021) da kendi makalesinde “dinlenme günü” anlamındaki İbranice *şabbat* kelimesinin Farsçaya *şabba(t)* > *şanba* ~ *şenbe* ~ *şenbih* şeklinde geçtiğini ve sözcüğün Farsçadan Türkçeye geçerken **n>m** değişmesi ile *şembe* şeklini ve kalınlık / incelik uyumu ile de *şamba* şeklini aldığı belirtir (s. 15). Ancak yukarıda da veriliği gibi bu kelimenin yazılışı ile okunuşu (transkripsiyonu) farklı olduğunu, yani Farsçada bu kelimenin **n** ile yazılıp fakat **m** ile okunduğunu Voskanyan’ın sözlüğünde görmek mümkündür. Bundan yola çıkarak **b** sesinin etkisi ile **n**’nin **m**’ye dönüşmesinin Farsça için de söz konusu olduğunu tahmin etmek mümkündür. Öyleyse *şambe* / *şembe* kelimesi Türkçeye Farsçadan **m**’li olarak geçmiş olabilir.

Ruşçadaki *subbota* kelimesi de bu kelimeye dayanır (Fasmer, 1987, c. III, s. 57). Yahudilerde bugün *şabbat* diye adlandırılır ve “dinlenme, kafa dinleme, çekinme” anlamına gelir. Eski Yahudilerin (Musevilerin) dinî inancına göre *şabbat* haftanın yedinci günüdür ve onlar bugün hiçbir iş yapmamalıdır. Bu inancın izleri İncil’de görülebilir. Tanrı altı gün boyunca âlemi yaratmış, yedinci günü de dinlenmiştir. Tevrat’a göre tatil günü Yaradan tarafından belirlenmiştir: altı gün Tanrı göğü, yeri, denizi ve bunlarda bulunan her şeyi yaratmış, yedinci günü dinlenmiştir (EEE: *subbota*). Böylece, *şabbat* (*Cumartesi*) haftanın sembolü olmuştur. SSCB’de ve bunun dağılmasından sonra egemenliğe kavuşan post-Sovyet (Sovyet sonrası) ülkelerde yaygın olan *şabaşka* kelimesinin de bu kelimedenden geldiğini belirtmek yerinde olur. Yahudiler *şabbat* günü çalışmadığından o gün acil çıkan ve kesinlikle yapılması gereken çalışmaları başka insanlara (farklı dinde olanlara) yaptırırlar (Fasmer, 1987, c. IV, 391). Kırgız Türkçesinde de Rusçadan geçmiş *şabaşka* (*шабашка*) kelimesi vardır ve halk ağzında “esas iş dışında ek bir iş, ek para kazanma” anlamında kullanılır (KTS, 2010, s. 1362). Yani Kırgızlar arasında kullanılan bu kelimenin kökü de Yahudilerin inançlarıyla ilgilidir. Ancak bu kelimenin Rusçadan Kırgız Türkçesine geçerken sadece “ek para” anlamına geldiğini, dinî inancın bir izi görülmediğini ilave etmek yerinde olur.

Böylelikle, *şabbat* kelimesi Farsçaya *şanbe* diye geçer. Farsçada hafta günlerinin içinden yalnızca bugünün özel bir adı vardır. Diğer günler *şanbe*’den başlayarak *birinci*, *ikinci*, *üçüncü* diye sırayla sayılır.

Kırgız Türkçesindeki hafta gün isimlerini teker teker ele alalım:

1. Cekşembi

Cekşembi (*жекшемби*) “Hafta içindeki yedinci gün, genel tatil günü” (KTS, 2010, s. 444).

Yek “bir” + *şanbe* (Voskanyan, 2005, s. 362). Eski Türkçeden beri kullanılagelen ve başında **y** sesi bulunan öz kelimeler Kırgız Türkçesinde **c**’li kullanılır. Bu özellik Türk lehçelerinin bazı tasniflerinde ana kriterlerden biri olarak ele alınır. Kırgız Türkçesinde **y** ile başlayan kelimeler ödünçlenirken de baştaki ses **c**’ye dönüşür: *yaşık* – *çaşık* (*kutu*), *yapon* – *capon* (*japon*) v.s. Ünlü uyumunun etkisiyle *yek+şanbe* bileşik kelimesindeki kalın **a** ünlüsü ince **e** sesine dönüşmüştür. Dişsel **n** sesi de dudaksıl **b** sesinin etkisiyle dudaksıl **m**’ye dönüşmüştür. Böylelikle *yekşanbe* kelimesi Kırgız Türkçesinde *cekşembi* şeklini kazanmıştır. Anlamına gelince, yukarıda zikredildiği gibi, ilk önce bu kelime “şabbat gününü izleyen birinci gün” demektir. Kırgız Türkçesinde faaliyet yürüten kitle iletişim araçlarında (radyo, televizyon, gazete, dergi vb.); yasa, kitap, belge gibi başka basılı kaynaklarda, başka bir deyişle resmîlik taşıyan durumlarda *cekşembi* yazıldığı ve söylendiği hâlde, konuşma dilinde daha çok *dem alış* “tatil”, *bazar* (Pazar) *günü* diye kullanılır. Pazar adlandırılışını başka Türk lehçelerinden de görmek mümkündür. Örneğin Türk lehçelerinin çoğunda (en azından resmîyette) *cekşembi* / *yekşembi* / *yakşanba* / *yakşembe* / *ekşembi* / *jeksenbi* gibi *yek+şanbe* yapısındaki kelimeler kullanılırken Türkiye Türkçesinde bugün için Pazar kelimesi kullanılır. Bugünün pazar günü olarak adlandırılmasına yerleşik hayata geçmekle birlikte Pazar kültürünün de gelişmiş ve pazara çıkma günününün tatil gününe denk gelmiş olması sebeptir. Bunun mantığa uygun sebebi var – tüccar için müşteri sayısının çok olması önemlidir. Dolayısıyla o da tatil günü mümkün olduğu kadar fazla mal satmaya çabalamıştır. Bu yüzden tatil günü bütün tüccarlar pazara çıkmaya çalışmıştır. Belli bir görevde çalışan yani hafta içinde boş olmayan kişiler de günlük

hayatı için gerekli eşyaları satın almak için tatil günü pazara gitmişlerdir. Böylece tatil gün ile pazar günü doğal olarak birbirine denk gelmiş olmalıdır.

2. Düyşömbü

Düyşömbü (дүйшөмбү) “Dinlenmeden sonraki ikinci gün” (KTS, 2010, s. 366).

Do “iki” + *şanbe* (Voskanyan, 2005, s. 122). Kırgız Türkçesinde *düyşömbü* diye kullanılır. İlk hecedeki dudaksız ünlünün sonraki hecelerdeki ünlüleri de dudaksızlaştırdığı görülebilir. Konuşma dilinde daha çok *birinçi kün* “birinci gün” adlandırılışı yaygındır. Bu adlandırılışın Tacikçe varyantı Tacikistan’ın başkenti *Duşanbe*’nin isminden de görmek mümkündür. Hafta gün isminin yer adı olarak kullanıldığını Karadeniz bölgesindeki Çarşamba adlı bir yerleşim yerinden de görmek mümkündür (Sertkaya, 2021, s. 16).

3. Şeyşembi

Şeyşembi (шейшемби) “Haftanın ikinci günü” (KTS, 2010, s. 1375).

Se “üç” + *şanbe* (Voskanyan, 2005, s. 715). Kırgız Türkçesinde *şeyşembi* diye kullanılır. Konuşma dilinde ise daha çok *ekinçi kün* “ikinci gün” diye kullanılır. Türk lehçelerindeki *s > ş* değişikliği eski Türkçe döneminden beri gelen ve günümüzde de hem lehçeler arası değişikliklerden birini hem de dildeki kelimeler varyantlarını oluşturan bir ses olayı olduğunu söylemek yerinde olur (Şabdanaliev, 2016, s. 157).

4. Şarşembi

Şarşembi (шаршемби) “Haftanın üçüncü günü. Kırgızlarda “kara şarşembi” tabiri var. Halk anlayışında “kara şarşembi” uğursuzluğu getiren bir gündür” (KTS, 2010, s. 1373).

Çahar “dört” + *şanbe* (Voskanyan, 2005, s. 782). Kırgız Türkçesinde *şarşembi* şeklindedir. Konuşma dilinde daha çok *üçünçü kün* “üçüncü gün” diye kullanılır. Bu kelimedeki *çahar* sözcüğü ele almakta olduğumuz kelimedeki *şar* şeklinde kullanıldığı hâlde, diğer kelimelerde aynı sözcük *çar* şeklindedir: *çar tarap* “dört taraf”, *çarpaya* “kameriye” (çahar “dört”, pay “ayak”) (Mukambayev, 2009, s. 1042) v.s. Genel Türk lehçelerine *h* sesi özgü olmadığından bunlar, Kırgız Türkçesinde ya *k*’ye dönüşmüş ya düşürülmüş ya uzun ünlüye dönüşmüş ya da *y* sesine dönüşmüştür: *hazır > azır* veya *kazır* “şimdi”, *kahr > kaar*, *zehir > zaar*, *heva > aba* “hava”, *mehman > meyman* “misafir” vs. (Malayev, 2011, s. 17-113).

5. Beşşembi

Beşşembi (бешшемби) “Haftanın dördüncü günü” (KTS, 2010, s. 210).

Panc “beş” + *şanbe* (Восканян, 2005, s. 558). Kırgız Türkçesinde *beşşembi* şeklindedir. *Beş* anlamındaki *panc* sözcüğü diğer kelimelerde de görülür: *manca* “parmak” (eldeki parmak sayısı beştir), Batken ağzındaki *panşah* sözcüğü de buna dayanır. Bazı ağzılarda bu kelime *beşilik* diye de kullanılır (Mukambayev, 2009, s. 232). Konuşma dilinde bugün için daha çok *törtünçü kün* “dördüncü gün” adlandırılması kullanılır.

6. Cuma

Cuma (жума) “perşenbeden sonraki günün adı / pazartesinden pazara kadarki yedi güne eşit zaman, yedi günlük zaman dilimi” (KTS, 2010, s. 489). Görüldüğü gibi bu kelimenin iki anlamı vardır. Bunun sebebi cuma gününü Müslümanlarda tatil günü olarak değerlendirilmesindedir. Bu durum üzerine aşağıda genişçe durulacaktır.

Farsçada hafta günlerinin yalnızca birinin adı Arapçadan girmiştir, o da *Cuma*'dır. Cuma günü Arapça الجمعة (el-Cumatu) denir ve جمع “toplama, toplantı” kelimesinden ileri gelir (Adlan, 2014, ss. 796, 853). *Cuma* Arapçada “toplanma günü” demektir. Bu husus İslam dininin etkisinden ileri gelmiştir. İslamiyet'in yayılmasıyla Fars asıllı halklar da Müslümanlaşmaya, İslamiyet'in esas kavramlarını kabul etmeye başlamışlardır. İslamiyet'te ise cuma günü farklı bir anlama sahiptir. İbranilerde *şabbat* (*Cumartesi*) haftanın sembolü iken, Müslümanlarda aynı rolü Cuma oynar. Bazı Türk lehçelerinde mescit anlamındaki cami, Kırgız Türkçesindeki *camaat* kelimeleri de *Cuma* kelimesiyle aynı kökten gelir. Kırgızlarda bağımsızlıktan sonra İslam'ın oldukça yayılmasıyla hafta gün ismi olarak *Cuma* adlandırılışının kullanımı da oldukça yaygınlaşmıştır. Sovyetler döneminde konuşma dilinde bugün için daha çok *beşinci kün* “beşinci gün” adlandırılışı kullanılırdı. Şimdi ise *beşinci kün* ile *Cuma* adlandırmalarının ikisi de hemen hemen aynı derecede kullanılmaktadır.

7. İşembi

İšembi (uuemōu) “Haftanın altıncı günü” (KTS, 2010, s. 574).

Kırgızlarda halk arasında daha çok *altınçı kün* “altıncı gün” diye adlandırılır. Bu sözcük üzerinde yukarıda detaylıca konuşuldu (Bkn.: *şambe / şambe*).

Görüldüğü üzere Farsçadan girmiş ve daha çok resmiyette kullanılan hafta gün isimleri ile konuşma dilinde kullanılan adlandırılışlar arasında uyumsuzluk söz konusudur. Mesela, *cekşembi* sözcüğü leksik açıdan “birinci gün” anlamını taşıdığı halde Kırgızlar arasında yedinci gün olarak algılanır. Bunun sebebi dinî inançlara dayanır. Yukarıda zikredildiği gibi *şambe* sözcüğü Farsçaya İbraniceden girmiştir. O gün İbraniler çalışmaz, dinlenir, ondan sonraki günü birinci gün saymaya başlarlar. İslamiyet'in gelişinden önce Fars asıllılar yalnızca *şabbat* sözcüğünü değil, bununla ilgili kavramları da benimsemiş, *yekşambe*'yi birinci gün olarak algılamış olsa gerekir. İslamiyet'in gelişiyile durum değişmiştir. Müslümanlar *Cuma*'yı tatil günü sayarlar. Böylelikle Müslüman anlayışında *Cumartesi* birinci gün sayılır. Kırgız Türkçesindeki *iştin başı işembi* deyişi işte bu hususla açıklanabilir. Yani ancak *cuma* günü tatil olursa işembi iş başı başka bir deyişle hafta başlangıcı olabilmektedir.

Hafta günlerinin adlandırılmasında dinî kavramların önemli rol oynadığını gözleyebilmek için diğer dillere müracaat etmek gerekir. Mesela, İngilizcede salı, çarşamba, perşembe ve cuma günlerinin adı tanrı adlarıyla, cumartesi, pazar ve pazartesi günlerinin adı ise gezegenlerle ilişkilidir: *Monday – Pazartesi*, İngilizce'de *moon* “ay” sözcüğünden gelir ve “ayın günü” anlamını verir; *Tuesday – Salı*, “savaş tanrısı Tiu'nun günü”; *Wednesday – Çarşamba*, “Vikingler'in tanrısı Odin'in günü”; *Thursday – Perşembe*, “Odin'in oğlu Tor'un günü”; *Friday – Cuma*, “aşk tanrıçası Freya'nın günü” (bu tanrıça Eski Roma mitolojisindeki Venüs'e ve Eski Yunan mitolojisindeki Afrodit'e denk gelir); *Saturday – Cumartesi*, “Satürn günü” ve *Sunday* “Güneş günü” (veriler Douglas Harper'in elektronik etimolojik sözlüğünden alındı: <https://www.etymonline.com/search?q=moon>). Burada üzerinde durulması gereken şey, Güneş'in eski dinî inançlarda tanrı olarak algılanması ve kendisine tapınılmasıdır. Eski Mısırlılarda güneş tanrısı *Ra*'nın baş tanrı sayıldığı bilinir (Meletinskiy, 1991, s. 460). Ay da mitolojide farklı bir yere sahip olan gök cisimlerinden biridir. Roma mitolojisine göre Ay gece ışığı tanrıçası olarak ele alınır. Daha sonra onun yerine Roma mitolojisinde verimlilik tanrıçası olan ve kadınlara doğum yapmada yardım eden Diana geçmiştir (Valyanskaya, 1992, s. 153). Satürn ise Romalıların en eski tanrılarında biridir. Halk etimolojisinde “serpmek, ekmek”

anlamını veren *sat* sözcüğüyle ilişkilendirilir ve buna dayanılarak tarım, tohum tanrısı olarak algılanır (Meletinskiy, 1991, s. 488). Böylece, İngilizcedeki günlerin adlandırılmasının tamamının dinî inançlara dayandığını söylemek mümkündür.

Rusça gün isimlerine gelince, bunlarınkinin sistem bakımından Farslarınkiyle benzer olduğu görülür. Mesela, onlarda da *vtornik*, *sreda*, *çetverg*, *pyatnitsa* gibi adlandırılışlar sıra sayı sıfatlarına (Fasmer, 1986, c. I, s. 365; 1987, c. III, s. 425, 740; c. IV, s. 351), kalanları ise dinî inanışlara dayanır. *Subbota* sözcüğü ile Farsça *şanbe* aynı kökten gelir – İbranice *şabbat* sözcüğüne dayanır (Fasmer, 1987, c. III, s. 792). Eski Ruslar bu sözcüğün yerine *şestok* sözcüğünü kullanmışlardır (<https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/3196>). Ruslar da eski dönemlerde *subbota* (*cumartesi*) günü dinlenmiş olsa gerekir. Buna *sreda* (*çarşamba*) sözcüğü işaret etmektedir. Çünkü *sreda* sözcüğü *orta* (*seredina*) demektir (Fasmer, 1987, c. III, s. 607, 740). Fakat haftanın başlangıcı olarak *ponedelnik* (*pazartesi*) sayılacak olursa, *sreda* (*çarşamba*) haftanın ortası olamaz. Demek ki, *sreda*'nın haftanın ortası olabilmesi için hafta *voskresenye*'den (Pazar gününden) başlamalıdır. Bundan hareketle eskiden Ruslar *subbota* (*cumartesi*) günü dinlenmiş, haftayı *voskresenye*'den başlatmıştır diye sonuç çıkarılabilir. Dikkat edilmesi gereken husus, bunlar daha yakın geçmişe kadar benzer sistemi kullanmış olsa gerekir, zira *sreda* sözcüğü daha geç dönemde kullanıma girmiş, daha önceleri eski Rusçada *sreda* için *tretinyik* sözcüğü kullanılmıştır (<https://russian7.ru/post/otkuda-proizoshli-nazvaniya-dnejj-nedel/>). *Voskresenye* ise daha sonra girmiş, bunun yerine *nedelya* sözcüğü kullanılmıştır. Bu sözcük de dinlenmeyle ilgilidir. *Nedelya* sözcüğü *ne delat* (*yapmamak*), *ne delo*'dan (*iş değil*) gelir (Fasmer, 1987, c. III, s. 57). Bugün hiçbir şey yapılmamıştır. Mesela, *nedelya* sözcüğü Rusçada “hafta” demektir, kalan Slav dillerinde *nedelya* sözcüğü *pazar* günü için kullanılır. Rusça *ponedelnik* sözcüğü ise *nedelya* sözcüğüyle ilişkilidir, yani “*nedelya*'dan (*pazardan*) sonraki gün” demektir. (Fasmer, 1987, c. III, s. 57). *Voskresenye* sözcüğü önceleri yalnızca Paskalya kutlamalarının başlangıç günü için kullanılmış, ta XVI. asırdan itibaren *voskresenye* ayrı bir gün olarak kalıplaşmıştır. Bugün İsa peygamberin dirilişi şerefine *voskresenye* adlandırılmıştır (*voskresat* “yeniden dirilmek”). Haftayı ifade için ise Rusçada *sedmitsa* “yedilik” sözcüğünün kullanılmış olduğu malumdur (Fasmer, 1987, c. III, s. 590).

Yukarıda anlatılanlara dayanarak, hafta günlerinin adlarının dinî inançlara dayandığı söylenebilir.

Şimdi *hafta* sözcüğü ve hafta kavramına gelirse, insanoğlu tarihinde günleri haftalara ayırmak için değişik sistemler kullanılmıştır. Tarih kitaplarında verilen bilgileri hatırlayacak olursak, 3 günlük, 5 günlük, 8 günlük (Eski Roma'da), Keltlerde 9 günlük, eski Almanlarda 14 günlük, eski Mısırlılarda 10 günlük döngülerin kullanıldığı malumdur. Eski Babil'de ise (M.Ö. 2. bin yıl) yedi günlük hesap kullanılmıştır.

Günümüzde dünyada bunların içinden resmî olarak yedi günlük hafta hesabı kullanılmaktadır. Başkalarının yanında tam olarak bu yedi günlük hafta hesabının dünyaya yayılışının dört sebebi gösterilebilir:

1. Yedi günlük haftayla ilgili bilgilerin kaynağı sanki İncil ve Tevrat gibi kutsal kitaplarda yatıyor.

2. Ay takvimi en eski takvimlerden biridir. Buna göre bir ay 29,5 günden (MSE, 1959, c. 4, s. 382) ve 4 fazdan ibarettir: yeni ay, birinci çeyrek, dolunay ve son çeyrek. Bazı

durumlarda ay hiç görünmez olur. Böylece, anılan günlerin sayısı 4 faza ayrıldığında yediye yakın bir sayı elde edilir.

3. Hafta günlerinin sayısı (7) dünyanın jeo-merkezî siteminde yer alan gezegenlerin sayısına eşittir (MSE, 1959, c. 6, s. 519).

4. Eski Babil’de ay takvimi ve yedi günlük hafta hesabı kullanılmıştır. Daha sonra bu sistemi eski Romalılar benimsemiştir. Eski Roma imparatorluğu devrinde sömürgecilik siyasetini yürütmüş ve neticede Avrupalılara onların diğer kültürel unsurları yanında 7 günlük hafta hesabı da geçmiştir. Daha sonra ise Avrupa’nın gelişmesiyle bu sistem dünyaya yayılmıştır.

Böylelikle, yedi günden ibaret olan hafta sisteminin yayılışına hem dinî hem bilimsel (astronomi) hem tarihî hem de siyasi (Roma imparatorluğunun sınırlarının genişliği ve Avrupa kültürünün oluşmasına etkisi) şartlar temel teşkil etmiştir.

Hafta kavramının adına gelince, Kırgız Türkçesinde *apta* sözcüğü ile birlikte *cuma* sözcüğü kullanılır. *Cuma* sözcüğü “beşinci gün” anlamının yanında “hafta” anlamını da verir (KTS, 2010, s. 489). *Apta* sözcüğü Kırgız Türkçesine Farsçadan girmiştir. Farsçada bu sözcük *hafte* şeklinde kullanılır. *Hafta* sözcüğü ise “yedi” anlamındaki *haft* sözcüğünden yapılmıştır (Voskanyan, 2005, ss. 314, 624). Hafta kavramının adı bakımından da Farsça ile Rusça arasında benzerlik var. Eski Rusçada haftaya *sedmitsa* denirdi. Bu sözcük ise “yedi” anlamındaki *sem* sözcüğünden gelir. *Cuma* sözcüğüne gelince, bir günün, yani tatil gününün adlandırılışının bütün haftaya, yani yedi günlük döngünün tamamına yayılışı Rusçada da görülür. Yukarıda anlatıldığı gibi, Rusçadaki *nedelya* sözcüğü *ne delo, ne delat* “hiçbir şey yapmamak” sözcüğünden gelmiş, eskiden sadece tatil günü için kullanılmıştır. Böylece hafta Rusçada *nedelya*’dan (*voskresenye*’den) *nedelya*’ya kadar, Kırgız Türkçesinde *cumadan cumaya* kadar sürer. Rusça’da *nedelya* sözcüğü ile Kırgız Türkçesinde *cuma* sözcüğünün bütün hafta için kullanılmaya başlamasının sebebi budur.

8. Sonuç

Hafta günlerinin sayısı ile adlandırılışları dinî inançlar ile ilişkilidir. Tatil günleri de dinî anlayışlara göre değişebilir. Kırgız Türkçesinde resmî tarzda kullanılan hafta gün isimlerinin içinden yalnızca *cuma* Arapçadan, diğer altı tanesi Farsçadan girmiştir: *cekşembi* (*pazar*), *düyşömbü* (*pazartesi*), *şeyşembi* (*salı*), *şarşembi* (*çarşamba*), *beşşembi* (*perşembe*), *işembi* (*cumartesi*). Bunun yanında konuşma dilinde Kırgız Türkçesinde *birinci gün, ikinci gün gibi* sıra sayı sıfatlarıyla yapılan adlandırmalar kullanılır. *Pazar* için ise konuşma dilinde *dem alış, bazar günü* adlandırmaları da kullanılır. Farsça *şambe* sözcüğü İbraniceden (eski Yahudiceden) geldiğinden ve Yahudilerde cumartesi tatil günü sayıldığından, bununla ilgili anlayışlar da Fars asıllılar tarafından dolaylı bir şekilde benimsenmiş, pazar günü cumartesiden sonra, yani tatil gününden sonra geldiğinden, haftanın başlangıcı veya birinci gün olarak ele alınmıştır. Böylece, Kırgız Türkçesinde kullanılan hafta gün isimlerinde anlam ve sıra bakımından uyumsuzluk ortaya çıkmıştır. Neticede Farsça “birinci gün” anlamındaki *yekşambe* günü Kırgız Türkçesinde halk arasında *dem alış* veya *bazar günü*, “ikinci gün” anlamındaki *doşambe* günü *birinçi kün*, “üçüncü gün” anlamındaki *seşambe* günü *ekinçi kün*, “dördüncü gün” anlamındaki *çahaşambe* günü *üçünçü kün*, “beşinci gün” anlamındaki *pançşambe* günü *törtünçü kün* diye adlandırılmıştır. Aynı zamanda belli bir dönemde İslamiyetin etkisiyle cuma tatil günü olarak kabul edildiğinden cumartesi, yani altıncı gün haftanın başı olarak algılanmış. Bu durum da *İştin*

başı işembi “işin başı cumartesidir” deyiminin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Yedi günlük döngü için ise Kırgız Türkçesinde Farsça *hafte* sözcüğünün değişmiş *apta* şekli kullanılır. Bu sözcük de “yedi” anlamını ifade eden *haft* sözcüğünden yapılmıştır. Bunun yanı sıra Kırgız Türkçesinde *cuma* sözcüğü de “beşinci gün” anlamıyla birlikte “hafta” anlamında kullanılmaktadır. Haftanın *cumadan cumaya* kadar sürmesi de buna sebep olmuştur.

Kısaltmalar

EEE – Elektronnaya Yevreyskaya Entsiklopediya (Электронная еврейская энциклопедия) – Elektronik Yahudi Ansiklopedisi.

KTS: Kırgız Tilinin Sözdüğü (Кыргыз тилинин сөздүгү) – Kırgız Dilinin Sözlüğü.

MSE: Malaya Sovetskaya Entsiklopediya (Малая Советская энциклопедия) – Küçük Sovyet Ansiklopedisi.

Kaynaklar

- Adlan, O. (Editör) (2014). *Noviy Arabsko-Russkiy, Russko-Arabskiy slovar*. Moskova.
- Fasmer, M. (1986-1987). *Etimologičeskiy slovar Russkogo yazıka. Dört cilt. Almancadan çeviren: O. N. Trubaçev. İkinci baskı. Editör: B. A. Larin*. Moskova: Progress.
- KTS: Abduvaliev, İ., Akmatalliev, A., vd. (2010). *Kırgız tilinin sözdüğü*. Editör: A. Akmatalliev. Bişkek: Avrasya-Press.
- Malaev, K. (2011). *Kırgız tiline kirgen Arab cana Fars sözdörünün sözdüğü*. Bişkek: İbiş-Ata.
- Meletinskiy, E. M. (Baş editör). (1991). *Mifologičeskiy slovar*. Moskova: Sovetskaya Entsiklopediya.
- MSE: Vvedenskiy B. A. (Baş editör). (1959). *Malaya Sovetskaya entsiklopediya*. B. 3. Moskova: Bolşaya Sovetskaya entsiklopediya. 4. ve 6. ciltler.
- Mukambaev, C. (2009). *Kırgız tilinin dialektologiyalik sözdüğü*. Bişkek.
- Şabdanaliev, N. (2016). Yenisey yazıtlarındaki ağız özellikleri. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 42, 153-165.
- Sertkaya, O. (2021). Haftanın gün isimleri ve etimolojileri üzerine. *Türk Dili*, Cilt: CXX, 832, 10-16.
- Valyanskaya, O. P. (1992). *Jenşçini v Mifah i Legendah. Entsiklopedičeskiy slovar*. Taşkent: Glavnaya Redaktsiya Entsiklopediy.
- Voskanyan, G. A. (2005). *Russko-Persidskiy slovar*. Moskova: Vostok-Zapad.

İnternet Kaynakları

- EEE – Elektronnaya Yevreyskaya Entsiklopediya: <http://www.eleven.co.il/judaism/sabbath-and-holidays/13962/> (Erişim tarihi: 07.10.2023)
- <https://russian7.ru/post/otkuda-proizoshli-nazvaniya-dnejj-nedel/> (Erişim tarihi: 07.10.2023)
- <https://www.vajehyab.com/?q=شنبه> (Erişim tarihi: 06.10.2023)
- Douglas Harper: <https://www.etymonline.com> (Erişim tarihi: 07.10.2023)
- <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/3196> (Erişim tarihi: 07.10.2023)

Extended Abstract

Weekday names are among the most commonly used words in every language. When we use them in daily life, we do not think much about their meaning and origin. For example, where did the word *Duyshombu* "Monday" in Kyrgyz language come from? What does it mean? While searching for answers to such questions, new questions arise. For example, the word *Duyshombu* came from Persian and is used in Persian as *Doshanbe* and means "second day": *du* "two" + *shanbe* "day". However, in Kyrgyz language, the colloquial equivalent of the word *duyshombu*, which is used in official situations, is the *birinchi kun* "first day". In order to find out the reason for this, it is necessary to determine the historical development of week-day names.

Among the week day names in Kyrgyz language, only the word *Juma* "Friday" is from Arabic (al-Jumatu). The rest are from Persian, made from the ordinal adjectives and the word *shanbe*.

In the Jewish world this day is called *Shabbat*, which means "rest". According to the religious belief of the ancient Jews, *Shabbat* is the seventh day of the week. Traces of this belief can be found in the Bible. God created the world for six days and rested on the seventh day. According to the Torah, the day of rest was determined by the Creator: for six days God created the heavens, the earth, the sea and everything in them, and rested on the seventh day. Thus, *Shabbat* (Saturday) became the symbol of the week.

Let us consider the week-day names in Kyrgyz language:

Jekshembi < *yek* "one" + *shanbe*. According to the phonetic features of Kyrgyz, the word *yekshanbe* has acquired the form of *Jekshembi*. As for its meaning, as mentioned above, this word originally meant "the first day following the *Shabbat*". Although *Jekshembi* is used in Kyrgyz language in official situations, in spoken language it is mostly used as *Dem alysh* "holiday", *Bazar* (Sunday).

Duyshombu < *do* "two" + *shanbe*. It is used as *Duyshombu* in Kyrgyz language. It is more common among the people to call it *birinchi kun* "first day".

SheIshembi (Tuesday) < *se* "three" + *shanbe*. In Kyrgyz it is used as *shamshembi*. In colloquial speech it is more commonly used as *ekinchi kun* "second day".

Sharshembi (Wednesday) < *chahar* "four" + *shanbe*. In Kyrgyz it is in the form of *sharshembi*. In colloquial speech, it is mostly used as *uchunchu kun* "third day".

BeIshembi (Thursday) < *panj* "five" + *shanbe*. In Kyrgyz it is *beIshembi*. In colloquial speech this day is more often referred to as *tortunchu kun* "fourth day".

Juma (Friday) < *al-Jumatu*. In Kyrgyz this word has two meanings: "The name of the day after Thursday. / Time equal to seven days from Monday to Sunday, a period of seven days". This is due to the fact that Friday is considered as a holiday among Muslims.

With the spread of Islam, the peoples of Persian origin began to become Muslims and to accept the basic concepts of Islam. In Islam Friday has a specific meaning. While *Shabbat* (Saturday) is the symbol of the week in Hebrews, Friday plays the same role in Muslims.

Ishembi (Saturday) < *shanbe*. Among Kyrgyz people it is more commonly called *altynchy kun* "sixth day".

The word *Juma* is used in Kyrgyz together with the word *apta*. The word *Juma* gives the meaning of "Friday" as well as "week". The word *apta* entered Kyrgyz language from Persian.

To summarise, it can be said that the number of week days and their names are related to religious beliefs. Holiday days may also vary according to religious conception. Among the names of the week days used in Kyrgyz in official style, only *Juma* (Friday) is from Arabic, the remaining six are from Persian: *Jekshembi* (Sunday), *Duyshombu* (Monday), *Sheyshembi* (Tuesday), *Sharshembi* (Wednesday), *Beyshembi* (Thursday), *Ishembi* (Saturday). In addition, in Kyrgyz language names made with ordinal number adjectives such as *Birinchi kun* "first day", *Ekinchi kun* "second day" are used in spoken language. For Sunday, the terms *Dem alysh*, *Bazar* are also used among the people. Since the Persian word *shanbe* comes from Hebrew and Saturday is considered as a holiday day for Jews, this concept has been adopted indirectly by the Persians, and since Sunday comes after Saturday, that is, after the holiday day, it is considered as the beginning of the week or the first day of the week. Thus, the names of the days

of the week used in Kyrgyz are incompatible in terms of meaning and order. As a result, Persian *Doshambe*, meaning "second day", is called *Birinchi kun* "First day" in Kyrgyz; *Sheyshembi*, meaning "third day", is called *Ekinchi kun* "second day; *Sharshembi*, meaning "fourth day", is called *Uchunchu kun* "Third day"; *Beyshembi*, meaning "fifth day", is called *Beshinchi kun* "Fifth day". At the same time, in a certain period, under the influence of Islam, Friday was regarded as a holiday, so Saturday, the sixth day, was perceived as the beginning of the week. This led to the emergence of the idiom *Ishtin bashy ishembi* "The beginning of work is Saturday". For the seven-day cycle in Kyrgyz used the modified form *apta* of the Persian word *hafte*. In addition, in Kyrgyz language the word *Juma* is also used in the meaning of "week" as well as in the meaning of "fifth day of the week". The fact that the week lasts from Friday to Friday has also caused this.